

siyla akid kurulamaz. Karşılıklı rızânın gerçekleşip akdin kurulabilmesi için kabulün îcaba açıkça veya zımnîen uygun olması şarttır.

İcab ve kabulün akid meclisinde ortaya konulması gerekir. Akid meclisi esas itibariyle tarafların içinde bulunduğu zaman ve mekândan oluşan ortamın adıdır. İcabın yapılmasıyla birlikte akid meclisi başlamış olur. Taraflar akid dışı bir şeyle ilgilenmedikleri veya vazgeçmeye ilişkin bir söz veya eylemde bulunmadıkları sürece devam eder. Meclis birliğinin sona erme vakti ise tartışmalıdır. İcabla buluşabilmesi için kabulün de aynı mecliste yapılması ve icabın kabul beyanına kadar varlığını devam ettiriyor olması şarttır. Kabulün derhal icabı izlemesinin şart olup olmadığı, akid tamamlanıncaya kadar tarafların ehliyetlerini kaybetmemeleri gibi hususlar genel anlamda meclis birliği kapsamında değerlendirilir.

İrade Beyanının Hükmü. İskat veya teberra kabilinden olan tek taraflı hukukî işlemler münferit irade beyanıyla meydana gelir ve sonuçlarını doğurur. İşlemin ve kullanılan lafzın türüne göre bazan niyet şartı aranır. Akidlerin in'ikad edip hukukî varlık kazanabilmesi için usulüne uygun beyan edilen iki iradenin, yani icab ve kabulün buluşması gerekir. İki iradenin buluşması literatürde yaygın olarak "in'ikad" olarak adlandırılmakla birlikte yer yer "akid" olarak nitelendirildiği de görülür (bk. İN'İKAD).

Hanefîler icab ve kabulün iki hükmü bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunlardan birincisi, hitap ve cevabın buluşmasıyla hâsıl olan in'ikad olup icab ve kabulün eş zamanlıdır. İcab ve kabulün diğer hükmü de mülkiyetin zevali olup bu hüküm in'ikad ile eş zamanlı olmayabilir. Nitekim muhayerlik müddeti içerisindeki satım, fuzûlînin satımı ve henüz kabz gerçekleşmemiş hibe olduğu gibi mülkiyetin zevali hükmünden bağımsız olarak in'ikadın varlığı düşünülebilir. Çünkü bu durumlarda akid in'ikad etmiştir, fakat henüz akdin konusu bundan etkilenmemiştir. Söz konusu akidlerin in'ikad etmesinin anlamı, icab ve kabulün birbirine ilişip bağlanması ve şartın gerçekleşmesi durumunda, meselâ fuzûlînin satımında mal sahibinin icâzet vermesi, hibe de kabzın gerçekleşmesi durumunda bu ilişkinin bir mülkiyet sebebi olarak varlık kazanmasıdır. Hanefîler bu suretle in'ikad ile akdin hükmünü birbirinden ayrı düşünmüşler ve in'ikad için özellikle hitap

ve cevap ehliyetine itibar etmişlerdir. Buna göre ehliyetli kişiden sâdir olan ve hüküm kabule elverişli bir konuya (mahal) yönelen icab ve kabulün in'ikad gerçekleşmiş olur. Mülkiyetin zevali ise akdin konusu üzerindeki velâyet üzerine bina edilir. Bu bakımdan fuzûlînin yaptığı satım akdi in'ikad etmiştir, fakat fuzûlî akdin konusu üzerinde velâyet hakkına sahip olmadığı için mülkiyetin devri henüz gerçekleşmemiştir. Bu görüş ayrılığı, akdin mevkuf olarak in'ikad etmesinin imkânı ile yakından ilgilidir. Şâfiîler ise Hanefîler'in yaptığı bu ayrımı kabul etmemiş ve in'ikadın, akdin kendisi için konulmuş olan hükmü meydana getirmekten başka bir anlamı olmadığını ifade etmişlerdir. Bu anlayışa göre icab ve kabul, mahal üzerinde hukukî yetkisi bulunan mâlikten sâdir olduğunda, mülkiyet altında bulunan konu üzerindeki mülkiyetin zevali için bir sebep olarak konulmuş ve belirlenmiştir. İn'ikadın bundan başka bir anlamı söz konusu değildir. Şâfiî hukukçuları, ilk meşrû kılınışlarında diğer akidlerden şekil olarak farklı oluşlarını ileri sürerek hibe ve rehin akidlerini bu anlayışın dışında tutmuşlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Büyû", 42-44; Müslim, "Büyû", 17, 24-25, 43; Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, I, 342; Kâsânî, *Bedâ'î*, V, 133-138; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 141-143; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Kahire 1389/1969, III, 480-482; VII, 77-82; Şehâbeddin ez-Zencânî, *Tahrîcü'l-fürû' ale'l-uşûl* (nşr. M. Edîb Sâlih), Beyrut 1402/1982, s. 143-144, 299-301; Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'îlî'l-Muhtâr*, Kahire 1370/1951 → İstanbul 1987, II, 4; Karâfî, *el-Furûk*, Kahire 1347, I, 52; II, 166-167; Beyzâvî, *el-Gâyetü'l-kuşûvâ* (nşr. Ali Muhyiddin el-Karadâğî), Kahire 1982, I, 457; Abdülâzîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, İstanbul 1308, IV, 1501-1502; İbn Cüzey, *el-Kavânînu'l-fıkhiyye*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye), s. 219; Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh fi halli gavâmizi't-Tenkih* (Teftâzânî, *et-Telvîh* içinde), Kahire 1377/1957, II, 123; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakka'în*, I, 350-351; III, 94-134; Tâceddin es-Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut 1991, I, 273-275; II, 234-236; Bâbertî, *el-İnâye* (İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr* içinde), V, 456; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr* (Kahire), III, 102; V, 454-466; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (nşr. Muhammed el-Mu'tasım-Bilâh el-Bağdâdî), Beyrut 1407/1987, s. 468-470, 488-518; İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr* (Kahire), IV, 512-513; *Mecelle*, md. 67, 69, 70, 103, 104, 170, 172-174; Kadri Paşa, *Mürşidü'l-hayrân*, md. 261; Ebû'l-Hasan Ali b. Abdüsselâm et-Te-sûlî, *el-Behece*, Beyrut 1951, II, 5; Abdürrezzâk Ahmed es-Senhûrî, *Meşâdirü'l-hağ fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Kahire 1954, I, 77, 85-130; Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Fıkhu'l-İslâmî fi şevbihi'l-cedîd*, Dımaşk 1958, I, 292-294, 318-340; Vahîdüddin Senvâr, *et-Ta'bîr 'anî'l-irâde fi'l-fıkhi'l-*

İslâmî, Mısır 1960; Abdülkerîm Zeydân, *el-Medhal*, Bağdad 1396/1976, s. 288-306; M. Ebû Zehre, *el-Milkiyye ve nazariyyetü'l-'ağd*, Kahire 1977, s. 212-258; Muhammed Âl-i Bahrülülüm, *Uyûbü'l-irâde fi ş-şer'i'ati'l-İslâmiyye*, Beyrut 1984, s. 44-164; Ali Muhyiddin el-Karadâğî, *Mebde'u'r-rızâ fi'l-ukûd*, Beyrut 1406/1985, I-II, tür.yer.; M. Mustafa Şelebî, *el-Medhal fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Beyrut 1404/1985, s. 451-475; H. Yunus Apaydın, *İslâm Hukukunda Hukukî İşlemlerin Hükümsüzlüğü* (doktora tezi, 1989), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 12-18; İbrahim Kâfî Dönmez, "İslâm Hukukunda Modern İletişim Araçları ile Yapılan Akitler", *İLAM Araştırma Dergisi*, I/1, İstanbul 1996, s. 9-62; J. Schacht, "Idjab", *El'* (İng.), III, 1017; "İcâb", *Mu.F.*, VII, 202-203; "Sığa", a.e., XXVIII, 152-166.

H. YUNUS APAYDIN

İRÂDE-i SENİYYE

(إرادة سنیه)

Padişahın

sözlü veya yazılı emri için kullanılan bir tabir.

Arapça bir kelime olan irâde "dileme, isteme; meram, emir, ferman" mânalarını taşır. İrâde-i seniyye ise "padişah emri" anlamına gelmekte, sözlü ve yazılı olarak ikiye ayrılmaktadır. Sözlü irâde-i seniyye, padişahın sadrazama bizzat tebliğ ettiği emir karşılığı kullanılan bir tabirdir. Osmanlı diplomatiğinde irâde-i seniyye veya çok defa kullanıldığı gibi kısaca irade sözüyle özel bir belge türü kastedilmektedir. Bu da padişahın emrinin Mâbeyn-i Hümâyün başkâtibi tarafından sadrazama bildirildiği belgedir.

İradeler cinslerine göre ikiye ayrılır. 1. Arz Tezkiresi Hâmişine İradeler. Bunlar, sadrazamın Mâbeyn-i Hümâyün başkâtibine hitaben yazdığı arz tezkiresinin altına mâbeyn başkâtibi tarafından padişahın iradesinin yazılması ile meydana gelir (Mehmed Tevfik, s. 413). Bu tür iradeler sadrazama hitap eden bir el-kâbla başlar. Sultan II. Mahmud devri (1808-1839) iradelerindeki el-kâb çok daha uzun ve külfetli iken kısa zamanda kısaltılıp sadeleştirilmiştir. Gerçekten ilk iradelerde "devletlü, inâyetlü, âtîfetlü, übbebetlü, velîyyü'n-niam, vüfurü'l-kerem efendim hazretleri" (meselâ bk. BA, HH, nr. 19283, 43114), "ma'rûz-i bende-i müsted'ileridir ki" şekilleri kullanılmış, nihayet "ma'rûz-ı çâker-i kemînelerdir ki" şeklinde karar kılınmıştır. İblâğ kısmı kısa ve kalıplaşmıştır. Bir cümle ile sadrazamın tezkiresinin padişaha sunulduğu bildirilir. Arz tezkiresi sadrazam tarafından gönderildiğinde "tezkire-i sâmiye-i âsafâne, tezkire-i

seniyye-i âsafâne"; sadâretin başvekâlete çevrildiği sıralarda yazılanlarda ise "tez-kire-i seniyye-i vekâlet-penâhî" ifadelerine rastlanır. Fakat bunun başına mutlaka, iradeden iradeye değişen "resîde-i enâmîl-i ihtîrâm olan", "hâme-pîrâ-yı ta'zîm olan", "enmile-pîrâ-yı tekrîm olan", "zîver-i dest-i ta'zîm olan" vb. birer ibare eklenir. Eğer arz tezkiresiyle birlikte takdir, mazbata vb. belge veya belgeler varsa bunlardan da bahsedilir ve hepsinin birlikte padişaha sunulduğu, "İşbu tezkire-i âsafâneleri atabe-i felek kevkebe-i cenâb-ı cihândârîye arz u takdîm birle" vb. şeklindeki bir ifadeyle bildirilir. İradelerin bazılarının bu kısmında "âsafâne" yerine "hidîvâne" tabirinin kullanıldığı da görülür. Bu kısmın ardından padişahın tezkire ve eklerini görüp incelediği, "man-zûr-ı şevket-mevfûr-ı cenâb-ı cihanbânî buyurularak" vb. formüllerle belirtilir. Bu kısa nakil rûknü, "ve" kelimesiyle padişahın iradesinin bildirildiği emir rûknüne bağlanır ve arzedilen konuya göre cevap da değiştirdi. Eğer arz tezkiresinde padişaha sadece yapılan bir muamele hakkında bilgi veriliyorsa irade herhangi bir emir ihtiva etmezdi. Padişaha arzedilen husus, yabancı bir devlet hükümdarına gönderilecek nâme yahut tasdiknâme metni gibi bir şeyse gönderilen müsvedelerin uygun bulunduğu belirtilir; atıyye, memuriyet tevcihi konularında sunulan arz tezkireleri belli kalıplar kullanılarak cevaplandırılırdı. II. Abdülhamid devrinde (1876-1909), iradenin emir kısmında padişah için kullanılan "cenâb-ı mülûkâne", "cenâb-ı pâdişâhî" gibi sıfatların yerini "cenâb-ı hilâfet-penâhî" veya "hazret-i hilâfet-penâhî" almıştır. Emrin bildirilmesinden sonra sadâretten yollanan evrakın takımıyla iade edildiğine, "leffen îade kılınmış olmağla" şeklinde bir ifade ile mutlaka işaret edilir ve irade, "Ol babda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir" cümlesiyle bitirilirdi. Padişahın herhangi bir müracaat olmaksızın bir mesele hakkında verdiği emrin mâbeyn başkâtibi tarafından sadrazama bildirilmesine "re'sen irâde-i seniyye" adı verilirdi. Re'sen iradeler, devlet işleriyle ilgili konular yanında imtiyaz tevcihi, bazı tayin ve terfiler, rütbe, nişan ve madalya verilmesi için de çıkabiliyordu.

2. Hususi Mâruzat Üzerine Sâdır Olan İradeler. Bunlar, ilkinden farklı olarak arz tezkiresi hâmişine değil "Başkâtâbet Dairesi" başlıklı bir kâğıda yazılır ve içinde de iradenin hususi mâruzat üzerine sâ-

dır olduğu belirtilirdi. II. Meşrutiyet'ten sonra, yani Sultan Reşad ve Vahdeddin devirlerinde arz tezkiresi hâmişine mâbeyn kâtibi tarafından yazılmış iradeler devam etmekle birlikte kanunnâme ve kararâmelerin Bâbiâli'de hazırlandıktan sonra sadrazam ve ilgili nâzırdan başka padişah tarafından da kabulü gerektiğinden bunlara, "Meclis-i Umûmî'nin ictimâında kânûniyyeti teklif olunmak üzere işbu kararâmeyin mevkî-i mer'îyyete vaz'ını irâde eyledim" cümlesi konularak imzalanmaya başlanmış, böylece üçlü imza usulü getirilmiştir. Ayrıca hânedandan olanlara verilen rütbe ve nişanlar dolayısıyla sâdır olan iradelerle bazı tayinlere ait iradelerde de padişahın imzası bulunmaktadı. Bu tip iradeler bir nevi kanun sayıldığından kimin tarafından yürütüleceğine de iradenin altında işaret edilmiştir. Sultan Reşad'ın imzasını iradenin sol altına atmasına karşılık Vahdeddin'in imzasının iradenin sol üst tarafında yer aldığı görülmektedir.

Arz tezkiresi hâmişindekilerle beyaz üzerine yazılan iradelerde kâğıdın kullanılışı da farklıdır. Birincilerde irade, kâğıdın alt yarısına yazılan arz tezkiresinin altına ekseriya sağ üst sol alt istikametinde eğik olarak yerleştirilmiştir. Kâğıdın bu kısmının yetmemesi halinde işaret konarak üst kısımdaki boşluğa, fakat bu defa sağ alt sol üst istikametinde devam edilmiştir. İradenin arz tezkiresinin altına yazılması, sadrazamdan daha aşağıda bir mevkide bulunan mâbeyn başkâtibi tarafından kaleme alınmasındandır.

Tarih ve imza hususunda arz tezkireleriyle iradelerde paralellik görülür. Mehmed Emin Rauf Paşa'nın sadâretindeki kısa bir dönem istisna edilirse Tanzimat sonrasına kadar iradelerde tarih bulunmazdı. Tarih atılmaya başlandıktan sonra da uzun zaman sadece hicrî tarih kullanılmış, 1878'den sonra hicrî tarihin yanına muhakkak rûmî tarih de ilâve edilmeye başlanmıştır.

Rauf Paşa ve onu takliden mâbeyn kâtibi sadece tarih atmakla kalmamışlar, bazı arz tezkireleri ve iradelere mühür basmayı da denemişlerdir. İradelere imza konulmasına XIX. asrın son çeyreğinde başlanmıştır. Bununla beraber 1295'te (1878) imzalı iradeler yanında hâlâ imzasızlara da rastlanmaktadır. Sultan II. Abdülhamid ve onun ardından tahta çıkan Mehmed Reşad ve Vahdeddin'in saltanatlarında ise iradelerde daima mâbeyn başkâtibinin imzası bulunmaktadır.

İradelerin yazısı XIX. yüzyılın karakteristik hattı olan rik'a ve çoğu rik'a kırmasıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, HH, nr. 19283, 43114; BA, İrade tasnifi; BA, DÜİT; BA, Y.EE tasnifindeki iradeler; BA, Y.A.HUS tasnifindeki iradeler; Mehmed Tevfik, *Üsûl-i İnşâ ve Kitâbet*, İstanbul 1307, s. 413-415; İliber Ortaylı, "Osmanlı Kançılıyasında Reform: Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatikasının Bazı Yönleri", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri-Bildiriler*, İstanbul 1988, s. 162; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994, s. 183-192.

MÜBAHAT S. KÜTÜKOĞLU

İRAN

(ایران)

Ortadoğu ile Orta Asya'nın yüksek düzlükleri arasında yer alan ülke.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

II. TARİH

III. KÜLTÜR ve MEDENİYET

İran geniş yüzölçümü (1.643.000 km²) ve kalabalık nüfusu ile (1998'de 61.839.435) dikkat çeker. Başşehir Tahran, günümüzde halkın % 15'inin yaşadığı 8.500.000 nüfuslu büyük bir şehirdir. 1979'da şahlık rejimine son verildikten sonra kurulan İran İslâm Cumhuriyeti'nde nüfusu mil-yonu geçen diğer büyük şehirler Meşhed (1.500.000), İsfahan (1.300.000) ve Tebriz'dir (1.100.000).

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

Dağlık bölgelerin hâkim olduğu ülke toprakları fizikî ve beşerî coğrafya bakımından iki kategoriye ayrılır. Yazın oturan yüksek-soğuk alanlar (serdsir / yaylak), kışın oturan alçak-sıcak alanlar (germsir / kışlak). Şehirler ve köylerin tamamına yakını bu iki tür arazinin ortasındaki dağ eteklerinde yer alır. Büyük bir kesimi 1000-1500 m. arasında değişen, yükseltisi nâdiren 600 metreye kadar düşen ve içinde çok sayıda çöküntü çukuru bulunan İran yaylası kaplar. Kuzeydeki Deştikevir çölü ile güneydoğudaki Deştülût çukurluğu dünyanın önemli çöllerindendir. Bazı çukurların içinde genelde suyu aşırı derecede tuzlu olan göller bulunur; Urmîye gölü bunların en büyüğüdür. İran yaylasının kuzeyinde Elburz, doğusunda Kopet ve Horasan, batı ve güneyinde Zağros dağları yer alır; en büyük yükseltiler Demâvend (5610 m.), Âlemkûh (4850 m.) ve Zerdkûh (4547 m.) doruklarıdır. Ülkede sık sık, dağları çevreleyen ve İran yaylasını yaran büyük faylar ve Sebelân, De-